

ETÜMOLOOGILISI MÄRKMEID (VI)

UDO UIBO

kestma

Verb *kestma* '1. ajaliselt vältama (millegi toimumise, esinemise kohta); 2. vastu pidama a. (kulumisele, ajale), b. (füüsiliselt v. moraalselt) välja kannatama, taluma; 3. püsima, pidevalt eksisteerima' (EKSS II: 235) on eesti kirja-keeles dokumenteeritud Heinrich Stahli aegadest alates. 1632. aastal ilmunud „Hand und Haußbuchi” I köites leidub maakeelne lause: *TEnnaket se Jssanda /sest temma on Helde /ninck temma arm kestap iggawest* koos saksa-keelse vastega *Dancket dem HERren /deñ er ist freundlich /vnd seine güte wehret ewiglich* (Stahl 1632: 29). Sedasama verbi on Stahli nime all avaldatud kirjavaras tarvitatud hiljemgi ja ta figureerib nii „Hand und Haußbuchi” järgnevas köitedes kui ka „Leyen Spiegelis”. Esimese eesti keele käsiraamatu „Anführung zu der Esthnischen Sprach” sõnastikuosas esineb *kestma* kahel korral: üks kord saksa verbi *Dauren* ning teine kord *wehren/dawren* tõlkena (Stahl 1637: 47, 127).

Eesti *kestma* ilmseks soome vasteks on verb *kestää*, mis on soome kirja-keeles tuntud Agricola aegadest saadik (SSA I: 350). „Soome-eesti suursõnaraamat” annab soome *kestää* tähenduseks '1. vastu pidada, [välja] kannatada, [ära] kanda; 2. taluda, välja kannatada; 3. kannatada, läbi elada; [---] 5. kesta, vältada' (SESS I: 489). Eesti ja soome sõna kirjakeelsed tähendused on põhijoontes kattuvad, kuid esinevad n-ö ümberpöörduvalt: eesti *kestma* põhitähendus on 'ajaliselt vältama' ja kõrvaltähendus 'vastu pidama, kannatama, taluma', soome *kestää* puhul on lugu vastupidi. Seda semantilist tõsiasja tasub rõhutada, sest näib, et soome verbi põhitähendust on vaikumisi peetud ka etümoloogiliselt primaarseks.

Soome etümoloogiasõnaraamat pakub soome *kestää* '(aus)halten, vertragen, dauern' vasteteks eesti *kestma* kõrval veel isuri *kestä*, karjala *kestä* ja lüüdi *kestäda*, *-ada* 'kestää, sietää, kärsiä'; vadja *kestä* 'kestää, pysyä' ja norrasaami *kes'tit* 'kestää' on laenatud soome keelest (SSA I: 350). Eesti etümoloogiasõnaraamatud sõna päritolu selgitamiseks midagi olulist ei lisa. Julius Mägiste esitab Wiedemanni põhjal täiendavalt tuletisi eesti murretest ja avab nende seoseid alusverbiga *kestma* (EEW III: 788), Alo Raun piirdub läänemeresoome keelte loetlemisega, milles verbil *kestma* on vaste teada (Raun 1982: 36).

On võimalik, et selle sõna etümoloogiliste uuringute peenral pole pojen- gid seni puhkenud just seetõttu, et tema primaarseks tähenduseks on peetud

soome *kestää* tänapäevaseid põhitähendusi 'vastu pidama, kannatama, taluma'. Kui aga võtta analüüsi lähtekohaks eesti *kestma* põhitähendus 'ajaliselt vältama', muutub asi märksa läbipaistvamaks.

Ajaliselt kestev tegevus on teisisõnu öeldes lõpetamata ehk pooleli olev tegevus. Eesti ühendverbi *pooleli olema* vasteks soome keeles on *olla kesken*, ühendverbi *pooleli jätma* vasteks *jättää kesken* või – tuletisverbina – *keskeyttää*. Ja nii nagu sm *keskeyttää* = sm *jättää kesken*, nõnda ka ee *kestma* (põhitähenduses), sm *kestää* (5. tähenduses) ≈ sm *olla kesken*. Vahe on selles, et kui esimesel juhul on tegu lingvistiliste sünonüümidega, siis teisel juhul saab sünonüümidest kõnelda pigem loogika seisukohalt. Sõna tähenduskülge vaadates näib niisiis, et verb *kestma* võiks olla tuletatud sõnast **keske* (> **keski* : *keske-* > ee *kesk* : *keske-* : *kese-*, sm *keski* : *keske-*), mille päritolu on käsitletud mitmeti, kuid millel nii või teisiti on kuni permi keelteni olemas kaugemate sugulaskeelte vasted (vrd SSA I: 349; UEW II 648, 661).

Sellele arvamusele ei räägi vastu verbi vormikülge. Tegemist on *ta*-sufiksi konsonantse liitumisega, nagu neid leidub hulgi (vrd *hool[e]* : *hool-da-*, *kasi* : *kas-ta-*, *tõus[e]* : *tõs-ta-* jpt). Eelnevaist näidetest pisut erinevaks teeb asja ainult see, et liitumisel tekkinud konsonantühend on lihtsustunud (**kesk-tä* > **kes-tä*), sest kolme helitu konsonandi järjend ei olnud häälduspärane. Tänapäeva eesti keeles see reegel enam täiel määral ei kehti, aga selle jälgi on kirjakeele reeglites näha veel praegugi (vrd *laske-v* ja *las-ta*, mitte **lask-ta*; *jookse-n* ja *joos-ta*, mitte kõnekeeles võimalik *jooks-ta* jts).¹

Tänapäeva eesti keeles ei kasutata sõna *kesk* ajalise lõpetamatuse tähenduses nii nagu soome keeles. Tööd ei jäeta keskele, vaid töö jääb pooleli või katki. Sama peab üldiselt paika eesti murrete puhul. Erandiks on Kirde-Eesti rannikuala, kus on dokumenteeritud *kese* 'pooleli' (Jõh *Kodo on kõik kese ja sorakille, tuad pühkimatta, aseed tegematta, riistad pesematta*), *kese* 'pooleli' (VNg *sie one kesekalle, ei seda saa, las saab valmis, siis saab käde*), *kese* 'pooleli' (Jõh *jättäs tüö puoleli [uuem] ehk kesekalli [vanem]*), *kese* 'pooleli' (Jõh *Einatüö parajaste kesekil*), *kesel(i)* 'pooleli' (IisR *Tüö jäi keseli, ei jõudand enam teha*), *keseline* 'poolik, pooleli olev' (Vai *tamal on kaik tüöd kerras ei ole midägi keselist asja*), *kesenaine* 'poolik, pooleli olev' (Hlj *töö jäi kesenaiseks*), *keses(se)* 'pooleli' (IisR *Kesesse jätmine on ju lohakate tööliste komme*), *kesevasikulle*, *kesevasikuna* 'pooleli, lõpetamata' (VNg *jättas asja kesevasikulle*), *kesi* 'pooleli' (Vai *mitmede majad jäävad kesi ehitusele*; kõik näited EMS II: 1043–1045). Paraku on Kirde-Eesti ainese puhul sageli raske määratleda, kas tegemist on vana ühisjoonega või hilisema soome mõjuga.² Seetõttu pakub kõnealusel seoses mõneti ebakindla, kuid hoopis ilmekama tõendi selle kohta, et *kesk*-tüve on ajalise lõpetamatuse tähenduses tarvitatud ka eesti keele alal, Lutsi keelesaarelt ülestähendatud tuletis *keskatama*:

¹ Ühe huvitava näite pakub ka kirjakeele ajalugu. Fr. R. Kreutzwald löi XIX sajandil rahvakeelse väljendi *andeks andma* põhjal tuletise *andekstama*, mida Ado Grenzstein hindas oma „Eesti Sõnaraamatus” (1884) kui „kõigi keelereeglite vastu tehtud” sõna. Hiljem ongi sõna kirjakeeles korrigeeritud ja see on saanud kuju *andestama*.

² Siinse konkreetse näite kohta võib siiski öelda, et rannikumurde *kese* (= sm *kesken*) 'pooleli, lõpetamata' näib olevat küllalt vana, sest see on allunud kahele tüüpilisele eesti häälikumuutusele: 1) *sk* : *s* astmevaheldusele, mis soome keeles puudub (vrd ee *kask* : *kase* ja sm *kaski* : *kasken*); 2) sõnalõpulise *n*-i kaole, mis soome keeles samuti puudub. Seejuures on huvitav täheldada, et eesti kirjakeele adverbide ja postpositsioonide sari *keskel* : *keskele* : *keskelt* on tugevas astmes (vrd *keset*, mis on nagu rannikumurde *kese* reeglipäraselt nõrgas astmes).

olõ i· timä laisk a juvva i· kõvastõlõ är tetä?, *innõ keskatass tüüd* (EMS II: 1047). Ehkki tuleb möönda, et tegemist on ühekordse üleskirjutusega, mille puhul ettevaatus pole liigne, on ikkagi raske anda siin verbile *keskatama* teistsugust ja arukamat tõlgendust kui „Eesti murrete sõnaraamatus” küsimärgiga pakutud ’katkestama, pooleli jätma’ (vrd sm *keskeyttää* samas tähenduses).

Sõna *kestma* ’ajaliselt vältama’ puhul näikse asi olevat selge: ajaloolises mõttes on see tuletis sõnast *keske, mida on tarvitatud (ja soome keeles praegugi tarvitatakse) ajalise lõpetamatuse tähenduses. Tähendusnihe ’lõpetamata olema’ → ’ajaliselt kestma’ on väike, pigem nüansi väärtusega ja vaatepunktist sõltuv. Keerukam on lugu *kestma* teiste tähendustega ’vastu pidama, kannatama, taluma’, mille puhul ühest lahendust ei oskagi esitsa pakkuda. Ühelt poolt on tähendused assotsiatiivselt seotud ja täiesti võimalik on eeldada loomulikku tähendusarengut ’ajaliselt kestma’ → ’vastu pidama’ → ’taluma, (välja) kannatama’, sest asi, mis pikka aega kestab, on ühtlasi vastupidav ning vastupidav inimene on see, kes suudab palju taluda ja välja kannatada. Teiselt poolt on Jorma Koivulehto (1986, kordustrukis 1999: 266–267) esitanud soome verbile *kestää* detailides võib-olla kõhkklusi tekitava, kuid põhimõtteliselt usutava balti laenuetümoloogia (< balti **kentja-*, vrd leedu *kešti*, läti *ciest* ’kannatama, taluma’; vt ka Pokorny 2002: 641 *k⁴enth-*). Praeguse seisuga ei saa niisiis välistada sedagi võimalust, et eesti *kestma*, soome *kestää* eri tähendused lähtuvad kahest erinevat etümoloogilisest allikast, millest üks peitub iidises omasõnavaras ja teine balti keeltes.

loitma ja lodjapuu

*Neist mälestusist nārbunuist
nūiid tõuseb uimastav aroom.*

*Jasmiin ja sirel, loidapuu ja toom
neist mälestusist nārbunuist.*

(Henrik Visnapuu, „Neist mälestusist”)

Verb *loitma* (: *loidab*) ’1. (heleda leegiga) põlema, leegitsema, leekima, 2. kumama, helendama’ ja selle tuletis *loit* (: *loidu*) ’(tule)lõõm; valgussära; tule-, valguskuma’ (EKSS III: 172) on tänapäeva eesti keeles küll levinud, kuid ei kuulu just igapäevase, vaid pigem poetilise sõnavara hulka, mida tunneme laulupidude püsikavas olevast Mihkel Lüdigi ja Friedrich Kuhlbari laulust „Koit” (*māgede harjadel kumamas koit/taevasse tõusku me lootuse loit*), omaaegsetest pioneerilauludest (*loida, leek, veel kaua-kaua, /meile palju rõõmu tõid*) ja ilukirjandusest. Ehkki formaalsete tunnuste järgi võiks see verb olla kaunistest vana (vrd *koitma, sõitma, võitma* jts), näikse ta eesti leksikograafilistes allikates kajastuvat alles Wiedemanni sõnaraamatus (1869: 572–573). Põhjus võib peituda selle sõna murdelevikus. Kui usaldada „Väikese murdesõnastiku” andmeid, siis on *loitma* (~ *loitama*) põhiliselt lääne- ja lõunaeestilise levilaga (Saare, lääne- ja Mulgi murre), millele lisanduvad mõned Mulgi murdega külgnevad Põhja-Viljandimaa, aga ka Tartu- ja Võrumaa murrakud (VMS I: 453). Põhilevilast eemal on sõna registreeritud keskmurde alalt Juurust ja Väike-Maarjast ning idamurde alalt Kodaverest. Niisiis jääb mulje, et *loitma* ei ole meie kirjakeele aluseks olevale keskmurdele kuigi tüüpiline ja

rannikumurde alalt näikse andmed üldse puuduvat. Sõna levikupilt on ebasidus ja lünklik, nagu see võiks iseloomulik olla vanale, kasutuselt taanduvale (või siis vastupidi, uuele, kirjakeele kaudu levivale) keelendile – viimane võimalus on kõnealusel juhul muidugi välistatud. „Väike murdesõnastik” toob ära veel verbi *loitma* tuletised *loide* (Jäm, Kse, Var, Mih, Tõs, PJg), *loit* (Muh, Emm, Kse, Var, Tõs, Hää, Koe, Plt, San), *loitus* (Khk), *loiderdama* (Hää) ja *loitlema* (Phl, Hää), millest *loide*, *loit* ja *loitlema* on esindatud ka „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus” (EKSS III: 171–172). Wiedemanni sõnaraamat (1869: 595; 1893: 518) pakub lisaks häälikulisi variante *luitma*, *loit* (*tulelöided*) ja *loitlema*.

Verbi *loitma* käsitlus eesti etümoloogilises teatmekirjanduses jääb üsna ebamääraseks. Julius Mägiste etümoloogiasõnaraamatu käsikirjas on seda küsimärgiliselt peetud onomatopoeetilis-deskriptiivseks ja – samuti küsimärgiliselt – on välja pakutud võimalus, et *loitma* võiks olla etümoloogiliselt identne vähetuntud Saaremaa murdesõnaga *loit* 'kõnetoru, ruupor' (vrd EEW IV: 1346 *loitma*; EEW V: 1411 *loit* I). Alo Rauna (1982: 78) etümoloogilises teatmikus on piiratud lühivormeliga „e. deskr.”. Viimases allikas on muide märksõnaks valitud (ja seega siis vist ka alussõnaks peetud) sõna *loit*, mitte *loitma*.

Lähtume siiski traditsioonilisemast arusaamast, et *loitma* on tuletusalus ja *loit* tuletis, ning oletame tööhüpoteesina, et verbi *loitma* morfoloogiline struktuur on samasugune nagu verbil *koitma*. Verb *koitma* on *tta-liiteline tuletis soome-ugri (või uurali) sõnast *koje 'koit' (vrd SSA I: 383–384 *koi*, 385 *koittaa* ja UEW I: 167 *koje*²), kus *koi-* on ajalooline lihttüvi ja *-t-* tuletusliide. Sellest lähtuvalt võiks verbi *loitma* tuletusstruktuur olla *loi-t-*, kus *loi-* oleks lihttüvi ja *-t-* sufiks. Lähedase või kattuva tähendusega samakujulisele tüvele aga on minu teada esitatud kaks arvestatavat etümoloogiat. Jorma Koivulehto (1981, kordustrükis 1999: 217) on osutanud, et soome verb *loistaa* 'särada, hiilata, kii-sata, helendada, paista; sädelda, sätendada; välkuda, helkida, läikida' (SESS I: 735) võib jagada lihttüveks *loi-* ja tuletusliiteks *-(i)sta-*, millest esimene on vana germaani laen (läänemeresoome **loi-* < germaani **glōja-* 'särama, läikima, hiilgama, helendama' > saksa *glühen* 'hõõguma, ergama; õhetama, lõkendama; kõrvetama, lõmama; piltl. põlema, leegitsema'). Niihästi semantilisel kui ka häälikulisel on etümoloogia probleemitu: germaani sõnaalgulisest konsonantühendist *gl-* on reeglipäraselt saanud läänemeresoome *l-*, sest sõnaalguline konsonantühend on läänemeresoome keeltes kuni üsna hiliste aegade ni puudunud, ja germaani häälikuühendist *-ōj-* on saanud sufiksi liitumisel diftong *-oi-*. Soome etümoloogiasõnaraamat, mis esitab *loistaa* germaani päritolu küsimärgiga, toob ära soome sõna vasted sugulaskeeltes: samatähenduslikud Tveri karjala *roistua* (reeglipäratu muutusega *l > r* sõna algul), vepsa *lošta* ja edasituletise *loštata* ning häälikuliselt kattuva, kuid teistsuguse tähendusega eesti murdesõna *loistuma* 'sulama' koos edasituletiste ja variantidega (SSA II: 88). Võimaliku eesti vaste ette on pandud küsimärk ja seda ta ka väärrib. Germaani laenude leksikon on pidanud Jorma Koivulehto etümoloogiat veenvaks ja esitanud selle küsimärgiga (LAGLÖS II: 216).

Torkab silma, et ehkki eesti verbi *loitma* tarvitatakse hoopis harvemini kui soome verbi *loistaa* ja selle kasutussfäär on ahtam, on osa „Soome-eesti suursõnaraamatu” artikli *loistaa* näitelauseid hõlpsasti eesti keelde tõlgitavad verbiga *loitma*, nt *loistavat neonvalot – loitvad neontuled*, *ikkunassa loistii valo – aknas loitis valgus*, *tunturit loistivat ruskassa – tundrud loitsid sügis-*

värvides (vrd SESS I: 735). Pisut üllatavam on asjaolu, et sedasama saab teha suure saksa-eesti sõnaraamatu artikli *glühen* mõne näitelausega: *die Berge glühen in der Abendsonne – mäed loidavad õhtupaistel, in Leidenschaft glühen – kires loitma* (Kibbermann jt 1995: 360). Verbide *loitma*, *loistaa* ja *glühen* lähedus ja osaline semantiline kattuvus peaks olema ilmne.

Ehkki asi näib olevat etümoloogilises mõttes üheselt selge, ei ole ta seda ometi. Tähendused 'särama, hiilgama' ja 'põlema' on assotsiatiivselt lähedased, nii et oletada võib tähenduse ülekannet, aga päris kattuvad nad ikkagi ei ole. Seetõttu ei saa välistada võimalust, et tüvi *loi-* soome verbis *loistaa* ja eesti sõnas *loitma* on siiski eri päritolu. Ja esialgu paistab see võimalus isegi tõenäolisem, ehkki asi vajaks täiendavat uurimist ja võimaliku lisamaterjali hankimist. Nimelt on Iréne N.-Sebestyén (1975: 112–113) neenetsi sõnade etümologiseerimisel muu hulgas vaadelnud sõnade *lējju*, *lējjo* 'Flamme' ja *lējno* 'flammen' võimalikku päritolu ja leidnud, et need lähtuvad alusvormist **loj(e)-* ~ **loij(e)-* ning sufiksitest *β ('Flamme') ja *na ('flammen'). Esisilbi muutust *o > e* on seletatud järgneva *j*-i mõjuga. Tüvele **loj(e)-* ~ **loij(e)-* on pakutud vasteks tüve *loi-* soome sõnas *loimo* ~ *loimu* (Lönnroti sõnaraamatu järgi 'stark låga', vrd SESS: *loimu* 'lõõm, lõõsk; loide, paiste; leegitsemine, lõõmamine, lõõskamine, loitmine') ja selle tuletises *loimota* ~ *loimuta* (Lönnroti sõnaraamatu järgi 'låga stark', vrd SESS: *loimuta* 'leegitseda, leekida; lõõmata, lõõsata; hõõguda, õhkuda; lõkendada; loita; välkuda, sähvida, loidelda'). Tähelepanu on juhitud ka eesti sõnade *loitma* ja *loit* „silmapaistvale kooskõlale” eenetsi – NB! nüüd juba eenetsi – verbitüvega *loi-re-*, *loi-de-* 'verbrennen' (intransitiivverb) ja *loi-ro-* 'verbrennen' (transitiivverb), kuid kaugeleulatavaid etümoloogilisi järeldusi pole seejuures tehtud. Ootamatu hüpe neenetsi keelelt eenetsile ja ettevaatlikkus järelduste pakkumisel näib olevat tingitud sellest, et eesti tüve *loit-* on peetud lihttüveks, kuid nagu eespool struktuurianalooia põhjal osutatud, võib see olla ka tuletis (*loi-t-*). Tüve *loi-* ühendamine eespool mainitud neenetsi ja soome sõnadega ei valmista aga mingeid formaalseid raskusi.

Etümoloogilistes teatmeteostes Iréne N.-Sebestyéni käsitus ei kajastu. Seda pole arvestanud ei soome etümoloogiasõnaraamat „Suomen sanojen alkuperä”, mille järgi *loimuta* olevat „deskriptiivne” (vastaval sõnaartiklil puudub bibliograafia, nii et võib-olla on ungari keeleteadlase kirjutis lihtsalt kahe silma vahele jäänud; vt SSA II: 87), ega ka Károly Rédei toimetatud urali etümoloogiasõnaraamat „Uralisches etymologisches Wörterbuch”. Selistel puhkudel, kus sõna esindatus sugulaskeeltes on hõre (kõnealusel juhul teadaolevalt üksnes läänemeresoome ja samojeedi keeltes) ja konsonantism pole kuigi ilmikas, on ettevaatuseks ka põhjust, sest tõenäosus, et kokkulangevused võivad olla juhuslikud, on kaunis suur. Siiski on lisaks sõnade heale häälikulisele ja semantilisele vastavusele olemas lisamotiive, mis sunnivad pakutud etümoloogiasse tähelepanelikult suhtuma. Need vajavad veel täiendavat süvenemist, nii et ma ei ole esialgu valmis kaugemale minema ja jätan küsimuse õhku rippuma.

Jorma Koivulehto eespool viidatud artikkel annab aga põhjust arutelu jätkata teises suunas. Soome kirjakeeles kasutatava ja murretes laialt tuntud verbi *loistaa* 'särama, hiilgama' kõrval on piirataval alal, nimelt soome idamurretes levinud homofoonne verb *loistaa* tähendusega 'edu saavutama, kasvama, õitsema', millel on vaste karjala keeles (*loistoa* 'hästi minema, õnnestuma, edu

saavutama'; vt Koivulehto 1999: 218; SSA II: 88). Selle etümoloogilisel tõlgendamisel tekivad samasugused probleemid nagu sõna *kestma* eri tähenduste puhul: ühelt poolt on tähendused 'särama, hiilgama' ja 'edu saavutama, hästi minema' assotsiatiivselt lähedased ja tegu võib olla tähenduse ülekandega; teiselt poolt saab verbile *loistaa* tähenduses 'õitsema' välja pakkuda germaani aluse **blōja-* 'õitsema' (> sks *blühen* 'õitsema'), millest liitega *-(i)sta-* on võimalik tuletada *loi-sta-* täpselt samuti nagu germaani **glōja-* 'särama, hiilgama' puhul. Küsimuse, kumba võimalust eelistada, jätab J. Koivulehto lahtiseks; soome etümoloogiasõnaraamat annab tüvest **blōja-* lähtuva germaani etümoloogia küsimärgiga, aga mainib ka tähenduse ülekande võimalikkust; germaani laenude leksikon seab esikohale tähenduse ülekande, välistamata seejuures laenuvõimalust (vrd Koivulehto 1999: 218; SSA II: 88; LAGLÖS II: 216). Üheks ebakindlust süvendavaks seigaks on seegi, et tähendus 'õitsema' on soome sõna tähenduse kirjelduses alles viimasel kohal ja karjala sõna tähenduses puudub see sootuks. Kui läänemeresoome keeltest õnnestuks leida sõna, kus *loi-*tüvi esineb ühemõtteliselt õitsemise (või õie) tähenduses, siis suurendaks see ka germaani **blōja-*tüvest lähtuva etümoloogia usutavust.

Niisuguse sõna võib tõepoolest välja pakkuda, pealegi veel eesti keelest. Selleks on kaunite valgete õiekobaratega lehtpõõsa *Viburnum opulus*'e kirjakeele kaudu üldtuntuks saanud nimetus *lodjapuu*. Trükisõnas esineb *Lodjapu* teadaolevalt esimest korda A. W. Hupeli teose „Topographische Nachrichten” teises köites XVIII sajandi lõpus (Hupel 1777: 489), kus ta on esitatud taimenimetuste peatükis saksa sõna *Attig* (*Sambucus ebulus*) vastena. Niihästi saksa *Attich* kui ka teadusladina *Sambucus ebulus* on tänapäeva arusaamade järgi küll hoopiski väike leeder, aga looduslikult kasvava *lodjapuu* nimetuste ülekandmine mõisaaedade kaudu levinud leedri liikidele (ja vastupidi) on rahvakeeles ning vanemas kirjanduses tavaline nähtus (vrd Vilbaste 1993: 563–565, 656–657).

Eesti taimenimetuste suurkoguja Gustav Vilbaste (1993: 656–657) järgi on *lodjapuu* põhiliselt Lõuna-Eestis levinud sõna, kuid mõnevõrra on murdeteadeid ka Põhja-Eestist (vrd VMS I: 449). Seejuures leidub Vilbaste „Eesti taimenimetustes” esitatud Põhja-Eesti murdekujude hulgas ühekordselt dokumenteeritud *loidap* (HMD), mida ei saa seletada kirjakeele mõjuga. Lõuna-Eestis on murdekujud *loida(p)puu* ja *loidap* täiesti tavalised ning esinevad *lodja(p)puu* ja *lodjap*'iga segiläbi. Mõnevõrra on *loidapuu* jõudnud ka ilukirjandusse, seda on kasutanud näiteks lõunaeestlastest kirjanikud Friedebert Tuglas ja Henrik Visnapuu (vt motos tsiteeritud luuletust). Et kirjakeeles on läbi löönud just *lodjapuu* (ja mitte *loidapuu*), johtub vist küll sellest, et F. J. Wiedemann valis selle oma sõnaraamatusse sõna põhikujuks, mille juurde ta teiste variantide puhul juhatas, ning selle põhikuju võttis hiljem omaks taimenimetuste fikseerimisel mõjuandva tähtsusega olnud teos „Kodumaa taimed” (1917).

On selge, et variantidest *lodjapuu* ja *loidapuu* on üks primaarne ja teine sekundaarne, metateesi kaudu tekkinud. Kui lähtume eeldusest, et *loidapuu* on vanem ja *lodjapuu* noorem, tõenäoliselt rahvaetümoloogiline variant, kus aja jooksul hämardunud tähendusega *loida-* on ümber tõlgendatud üldtuntud sõna *lodi* (: *lodja*) alusel, siis näeme, et sõna *loidapuu* esikomponenti *loida-* saab analüüsida täpselt samuti nagu verbi *loi-t-ma* : *loi-da-b* – tüvi *loi-* ja verbi tuletusliide *-da-*. Tüve *loi-* lähtekohaks sobiks germaani **blōja-* 'õitsema' ja *loidapuu* ~ *lodjapuu* tähenduseks võiks olla 'õitspuu' või – veidi varieerides – 'õispuu'.

Küllap esitab skeptiline lugeja nüüd õigustatud küsimuse: heakene küll, mõttemänguna võib see kõik ju olla päris armas, aga kust me teame, et see mõttemäng ka tõele vastab? Sedapuhku võib üsna suure kindlusega vastata: teame küll. Sest lodjapuu laiema levinud nimetuse sisevorm läänemeresoome keeltes ongi 'õispuu': soome murretes *heisipuu*, *höisipuu*, *höysipuu*, *koiran heisipuu* jne,³ karjala keeles *höytö(i)*, *höytöpuu*, *höipuu*, lüüdi keeles *höuduöi*, Põhja-Eesti murretes *koer(a)öi(t)spuu* (koos oma variantidega kõige levinum nimetus), Lääne-Eestis lihtsalt *õispuu*, harvemini *õitspuu* (SSA I: 151 *heisipuu*). *Lodjapuu* ja *õispuu* on niisiis kattuva sisevormiga sõnad, mille esikomponendid on sünonüümid – täpselt samuti, nagu seda on ühendverbides *tähele panema* ja *panna merkille eesti tähele* ja soome *merkille*.

Lugeja võib siiski edasi pärida: kas on ikka võimalik, et niisuguse liitsõna esikomponendiks on verbitüvi, nagu sellele osutuvad pakutud germaani vaste ja verbiliide *-da-* esikomponendi koosseisus? Sellelegi küsimusele on vastus jaatav. Nagu Julius Mägiste on oma sisukas lühiartiklis „Verbitüve-noomenist eestis” (1932) näidanud, leidub läänemeresoome keeltes rohkesti ainet, kus verbitüvi esineb noomeni funktsioonis, olgu siis ühendverbide, liitsõnade või muude püsiühendite koosseisus. Mägiste pidas seda soome-ugri ühisaja kajastuseks, kui noomen ja verb polnud teineteisest veel formaalselt lahknenu ja esines noomenverbina. „Verbitüve-noomeni” kohta, nagu Mägiste seda nähtust nimetas, pole raske näiteid leida: *kütte panema* (← *küedema*), *lakku täis* (← *lakkuma*), *langetöbi* (← *langema*), *peksa andma*, *peksa saama* (← *peksma*), *tappa andma*, *tappa saama*, *tapale viima*, *tapatalgud*, *tapatal* (← *tapma*) jne. Eesti keelekorraldusele on see fenomen ammu tuntud ning seda on viljakalt rakendanud uute keelendite loomisel: *küsilause*, *küsimärk* (← *küsima*), *püsielanik*, *püsiühendus* (← *püsima*), *supelrand* (← *supelda*) jne.

Vastust ootab veel üks küsimus: miks on *loidapuu* esikomponent nõrgas ja mitte tugevas astmes, s.t miks ei esine sufiks **-tta-* siin kujul *-t-* või *-ta-*, vaid kujul *-da-*? Siingi võib välja pakkuda üsna tõenäolise vastuse. Klusiili nõrk või tugev aste sõltub teatavasti sellest, kas sellega algav silp on ajalooliselt kinnine (nõrk aste) või lahtine (tugev aste). Et nagu mõnel teiselgi puunimetusel (*õunapuu* [õunap-puu ~ õunap-pu], *kuslapuu* [kuslap-puu ~ kuslap-pu], *visnapuu* [visnap-puu ~ visnap-pu]) esineb ka sõnal *loidapuu* murdeti geminaadilist hääldust [loidap-puu ~ loidap-pu], siis sellistel puhkudel ongi klusiilile järgnev silp kinnine ja eeldused nõrga astme tekkeks olemas.⁴ Geminaadiline hääldus tundub olevat küllalt vana, nagu näikse tõendavat kaks asjaolu. Esiteks on niisugused puunimetused sageli allunud lõpukaole ning murdeti on tekkinud variandid *õunap*, *kuslap*, *loidap*, *visnap* jne. Selle aluseks on ilmselt häälduslikud rööpvormid, kus järelkomponendi *-puu* pikk vokaal oli lühenenud (*õunappu*, *kuslappu*, *loidappu* jne) ja neid käsitati tavaliste kolmesilbiliste sõnadena, mis pidid alluma lõpukaole (*loidappu* > *loidap* nagu **lännikko* > *lännik* või **jumala* > *jumal*). Teiseks kinnitab geminaadilise häälduse mõningat vanust see, et uuemaid laensõnu sisaldava esikomponendiga puunimetustest nagu *kirsipuu*, *kreegipuu*, *ploomipuu* pole niisugune hääldus vististi mõeldav (**kirsip-puu*, **kreegip-puu*, **ploomip-puu*). Tasub tähele panna, et sellistel puunimetustel puuduvad ka lõpukaolised variandid **kirsip*, **kreegip*, **ploomip*.

³ Soome botaanikaterminoloogias on lodjapuid tähistama pandud (*koiran*) *heisi*, mis etümoloogilises mõttes on „(koera)õis”.

⁴ Eesti Keele Instituudi murdekartoteegist kontrollides selgus, et *loidapuu* ~ *loidapuu* sõnasedelitel on geminaadiline hääldus absoluutselt valdav ja geminaadita hääldus harv.

nööri

Ja lõpetuseks midagi kerg(las)emat.

Meie kirjakeele seletussõnaraamat annab verbile *nööri* kolm tähendust: 1) nõõri(de)ga siduma, köitma, kokku tõmbama; 2) (ümbritsedes) muljuma, soonima, kokku pigistama; 3) piltl. liigkasu võtma, liiga kallist hinda v. tasu võtma; välja pigistama, koorima, nülgima' (EKSS III: 797). Viimast, kujundlikku tähendust on illustreeritud näidetega nagu *Talupoegadelt nõõriti makse ja andameid, Pangad nõõrivad laenuvõtjaid kõrgete protsentidega ja Rikas aga oskab sind nõõrida, et sa arugi ei saa, kuidas su krossid tema kotti veerevad* (Fr. Tuglas). Sama verbi esitab nii otseses kui ka üle kantud tähenduses Wiedemanni sõnaraamat (1869: 751–752): *nööri* 1) schnüren, mit der Schnur abmessen oder bezeichnen, *kiñni n.* zuschnüren, einschnüren; 2) *fig.* mit Anstrengung tragen; drängen, misshandeln, betrügen, *raha wälja nõõri* Geld erpressen.

Tundub, et see sõna erilist etümoloogilist huvi ei paku: *nööri* on kas tuletatud almsaksa laenust *nöör* [< kask *snōr(e)*] või siis laenatud otse vastavast almsaksa tuletisest *snoren*; kujundlik tähendus 'liigkasu võtma, välja pigistama, koorima, nülgima' näikse tuginevat assotsiatiiivsele seosele nõõri-ga kägistamise ja raha väljapressimise vahel.

Paraku see päris nii vist siiski ei ole. Sõna *nööri* kujundliku kasutuse alused näikse samuti peituvat almsaksa keeles ja olid algselt sootuks teistsugused. Taani kuningliku kantseleisekretäri Johann Friedrich Schütze XIX sajandi esikümnendil avaldatud Holsteini murde sõnaraamat annab verbile *snören* järgmise seletuse: „die Schnur über dem Weg ziehen um ein Trinkgeld. Handwerksgebrauch der Steinplasterer und Zimmerleute” (Schütze 1806: 146). Niisiis on verbi *nööri* kujundliku pruugi aluseks käsitöölise omaaegne komme inimesi üle tee tõmmatud nõõriga peatada, et neilt joomaraha manguda. Kentsaka sisevormiga ühendverbile *välja nõõri* pole ma võõreeskuju leidnud ja see on arvatavasti tekkinud eesti keele pinnal, eeskujuks samatähenduslikud *välja pigistama* ja *välja pressima*, mille sisevorm on igati loogiline.

Kirjandus

- EEW = J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch. Bd. I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 1982–1983. (II trükk: 2000.)
 EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. I–VII. Tallinn, 1988–2007.
 EMS = Eesti murrete sõnaraamat. I–. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1994–.
 H u p e l, A. W. 1777. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Zweyter Band. Riga: Johann Friedrich Hartknoch.
 K i b b e r m a n n j t 1995 = E. Kibbermann, S. Kirotar, P. Koppel, Saksa-eesti sõnaraamat. 4., ümbertöötatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Kirjastus „Valgus”.
 K o i v u l e h t o, J. 1981. Reflexe des germ. /ē/ im Finnischen und die Datierung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. – Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, nr 103, 167–203, 333–376. (Kordustrükk: Koivulehto 1999: 169–228.)

- Koivulehto, J. 1986. Die Sieverssche Regel im Lichte der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. – *Germanic Dialects: Linguistic and Philological Investigations*. Ed. by B. Brogyanyi, T. Krömmelbein. *Current Issues in Linguistic Theory* 38. Amsterdam, lk 249–294. (Kordustrükk: Koivulehto 1999: 245–273.)
- Koivulehto, J. 1999. Verba mutuata. Quae vestigia antiquissimi cum Germanis aliisque Indo-Europaeis contactus in linguis Fennicis reliquerint. Editio Klaas Ph. Ruppel. SUST 237. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- LÄGLOS II = Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Bd. II: K–O. Begründet von A. D. Kylstra, fortgeführt von S.-L. Hahmo, T. Hofstra, O. Nikkilä. Amsterdam–Atlanta: Rodopi, 1996.
- Mägiste, J. 1932. Verbitüve-noomenist eestis. – *Eesti Keel*, nr 4, lk 110–113.
- N.-Sebestyén, I. 1975. Juraksamojedische Worterklärungen. – *Советское финно-угроведение*, kd XI, nr 2, lk 112–121.
- Pokorny, J. 2002. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bd. I–II. Tübingen–Basel: A. Francke Verlag.
- Raun, A. 1982. *Eesti keele etümoloogiline teatmik*. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- Schütze, J. F. 1806. *Holsteinisches Idiotikon, ein Beitrag zur Volkssittengeschichte; oder Sammlung plattdeutscher, alter und neugebildeter Wörter, Wortformen, Redensarten, Volkswitzes, Sprüchwörter, Spruchreime, Wiegenlieder, Anekdoten, und aus dem Sprachsatze erklärter Sitten, Gebräuche, Spiele, Feste der Alten und neuen Holsteiner*. Vierter und letzter Theil. Altona: Johann Friedrich Hammerich.
- SESS = Soome-eesti suursõnaraamat. *Suomi-viro suursanakirja I–II*. Tallinn–Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2003.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. *Etymologinen sanakirja I–III*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2001.
- Stahl, H. 1632. *Hand und Haußbuches Für die Pfarherren, und Haußväter Ehstnischen Fürstenthumbs*. Erster Theil. Riga: Gerhard. Schröder.
- Stahl, H. 1637. *Anführung zu der Esthnischen Sprach*. Revall: Chr. Reusner.
- UEW = K. Rédei, *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Bd. I–III. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1988–1991.
- Vilbaste, G. 1993. *Eesti taimenimetused*. *Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised* nr 20 (67). Tallinn.
- VMS = Väike murdesõnastik I–II. *Toimetanud V. Pall*. Tallinn: Valgus, 1982–1989.
- Wiedemann, F. J. 1869. *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch*. St. Petersburg.
- Wiedemann, F. J. 1893. *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch*. St. Petersburg.

Kasutatud murrakute lühendid: **Emmaste**; **Hlj** = Haljala (rannikumurre); **HMd** = Harju-Madise; **Häädemeeste**; **IisR** = Iisaku (rannikumurre); **Jõhvi**; **Jämaja**; **Khk** = Kihelkonna; **Koeru**; **Kse** = Karuse; **Mihkli**; **Muhu**; **Phl** = Pühalepa; **PJg** = Pärnu-Jaagupi; **Plt** = Põltsamaa; **Sangaste**; **Tõstamaa**; **Vaivara**; **Varbla**; **VNg** = Viru-Nigula.

Etymological Notes (VI)

Keywords: lexicology, etymology, loanwords, Baltic loans, Germanic loans, Low German loans

Etymologies for the Estonian words *kestma* 'to last', *loitma* 'to flare, to flame, to blaze', *lodjapuu* 'guelder rose (*Viburnum opulus*)' and *nööri* 'to extort money' are presented.

(1) The verb *kestma* (= Fin. *kestää*) meaning 'to last, to continue, to go on' derives from the word **keske* (> Est. *kesk*, Fin. *keski*), which in the Finnish expression *olla kesken* means 'to be unfinished'. The derivative is motivated semantically as human logic allows for an unfinished action to be interpreted as an ongoing one. The absence of the base *k* in the derivative stem can be explained by phonetic reasons: a sequence of three unvoiced consonants is not easy to pronounce [**kesk(e) + tä* > **kesk-tä-* > *kes-tä-*, cf. Est. *laske-v*, but *las-ta*]. The other meanings of the verb 'to sustain, to bear, to endure', which are particularly characteristic of Finnish, may be metaphorically motivated, but a separate etymological base cannot altogether be ruled out (< Baltic **kentja-*, cf. Lith. *kęsti*, Latv. *ciest* 'to bear, to endure', see Koivulehto 1986).

(2) The ancient stem *loi-* of the verb *loitma* may be identical either with the stem *loi-* of the Finnish verb *loistaa* 'to shine' (< Germanic **glōja-*, see Koivulehto 1981) or with the Samoyed stem **loj(e)-* 'to burn' (see N.-Sebestyén 1975). Of those two the author prefers the latter, agreeing though that the issue needs additional investigation.

(3) The plant name *lodjapuu*, standing for '*Viburnum opulus*', is a compound word, whose first component *lodja-* is semantically obscure, while the second component *-puu* means 'tree'. It is demonstrated that if the dialectal variant *loida-* is assumed as the base of which the standard form *lodja-* has been formed as a result of metathesis, it is possible to postulate the stem *loi-* and the suffix *-da*. The stem *loi-* may, in turn, originate in the Germanic stem **blōja-* 'to blossom', which can be seen in the word *loistaa* 'to succeed, to grow, to blossom' used in Eastern Finnish dialects (see Koivulehto 1981). This assumption is supported by the structure of the more widespread Finnic name for the shrub *Viburnum opulus* (North Est. dial. *õispuu*, Fin. *heisipuu* etc.), which can be analysed as 'blossom' + 'tree'.

(4) *Nööri* 'to tie (up) with a string' is a derivative of the word *nöör* (< Middle Low German *snōre*) 'string'. Its figurative meaning 'to extort money' can, however, be traced back to the Low German verb *snören* (see Schütze 1806) meaning an old trick of craftsmen who would sometimes hold a string across the way to stop people and pester them for drinking money.

Udo Uibo (b. 1956), literary magazine *Looming*, editor, udo@looming.ee